

АГРАРЕН УНИВЕРСИТЕТ – ПЛОВДИВ
ФАКУЛТЕТ - ИКОНОМИКА

МАРИЯ САША ДУКОСКА

**ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ЛОЗАРСТВОТО В СЕВЕРНА
МАКЕДОНИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор” по
научна специалност
„Организация и управление на производството”

Пловдив, 2020

АГРАРЕН УНИВЕРСИТЕТ – ПЛОВДИВ
ФАКУЛТЕТ - ИКОНОМИКА

МАРИЯ САША ДУКОСКА

**ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ЛОЗАРСТВОТО В СЕВЕРНА
МАКЕДОНИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор” по
научна специалност
„Организация и управление на производството”

Рецензенти:

.....
.....

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на катедра “Мениджмънт и маркетинг” при Икономическия факултет на Аграрния Университет гр. Пловдив

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 2020 г. от часа в зала.....

I. Обща характеристика на дисертационния труд

Актуалност на темата

Устойчивостта и устойчивото развитие получиха особено голяма популярност по целия свят през последните десетилетия. Те отразяват императивната необходимост от нов глобален подход към функционирането на човешкото общество. Човешката дейност е изключително многообразна, като в същото време тя е взаимосвързана и зависима от състоянието и промените в други системи. В крайна сметка планетата Земя, като естествена основа за развитието на човечеството следва да се разглежда като единна система, т.е. човешката активност е елемент, подсистема от друга по-голяма система.

Лозаро-винарският сектор е един от най-важните икономически сектори в земеделието, обхващаш, както значителни площи от обработваемата земя, така също даващ поминък и работа на хиляди производители. От друга страна това е един доста интензифициран сектор, който с оглед на неговото функциониране и конкурентоспособност използва значителни по брой и интензитет агро-технически мероприятия, които имат съществено влияние върху околната среда, почвите, растенията и останалата част от екосистемата.

В продължение на векове лозаро-винарството е било важна, неразделна част от македонското земеделие със значителен принос, както в добавената стойност и националния доход на страната, така също и в експортната структура и заетостта на земята и осигуряване и дообогатяване на биологичното разнообразие. С нарастването на броя на населението и интензификацията на стопанската дейност въздействието на сектора върху околната среда нараства. Самият сектор се оказва и потърпевш от настъпващите промени в околната среда и в търсенето на адаптация и справяне с настъпващите промени се предприемат действия, чиито последици често пъти не са еднозначни. Въпросът за последиците и необходимите действия вследствие на това сложно и противоречиво взаимодействие е особено актуален в наши дни, когато климатичните промени променят естествените условия за стопанска дейност в земеделието.

Като резултат от гореизложеното от една страна и от фокусирането върху екологосъобразното земеделие, опазване и развитие на околната среда и подобряването на качеството на живот на човека от друга, на преден план излиза и придобива все по-голяма важност понятието устойчиво земеделие.

Дори вече все по-често устойчивото земеделие се възприема като най-важният компонент на устойчивото развитие. По своя характер стопанската дейност в земеделието и в частност в сектора на лозаро-винарството е от особено значение за съществуването не само на районите, където сектора заема сериозно място в производствената структура, но и за цялото общество. Развитието на сектора през последното десетилетие се развива в духа на хармонизиране с изискванията на Общата селскостопанска политика на ЕС и в него настъпват отчетливи промени, най-вече свързани с реструктуриране на производството на винено грозде, увеличаване на площите с лозя, увеличаване на площите в едрите производители и прилагането на европейското законодателство за производство и контрол на винификацията.

Концептуална теза на дисертационния труд

Използването на подхода на устойчиво развитие на лозарството гарантира постигането на устойчиви конкурентни позиции на сектора в бъдеще.

Цел и задачи на изследване

Целта на дисертационното изследване е да се направи оценка на основните фактори, определящи устойчивото развитие на лозарството в Република Северна Македония и да се определят възможностите за устойчивото развитие на сектора в бъдеще.

Постигането на целта се търси чрез решаване на следните **задачи**:

- Изясняване на същността и съдържанието на подхода на устойчиво развитие на лозарството като подход на управление;
- Разработване на методологични подходи и методика за изследване на факторите, определящи устойчивото развитие на лозарството;
- Анализ и оценка на основните фактори, определящи устойчивото развитие на лозарството;
- Определяне на възможностите за устойчиво развитие на лозарството в бъдеще.

Предмет и обект на дисертационното изследване

Предметът на изследването е **устойчивото развитие на лозарството**, на Република Северна Македония

Обектът на изследването са **лозарските стопанства** в Република Северна Македония. За лозарско стопанство се възприема земеделско стопанство, в което поне 50% от паричните приходи от неговата дейност се генерират в резултат на производството на грозде и/или гроздови продукти.

Подходи на изследването

Изследването на устойчивостта включва, както теоретичните концепции и доктрини с преглед на теориите за устойчивостта в земеделието и в частност в лозарския сектор, така и анализ на релевантни методологии и инструменти, чрез които да се извърши оценка на устойчивостта. Идеята е да се намери и изработи отработена и верифицирана методология за оценка на устойчивостта в земеделието, която да бъде апробирана и приложена за извършване на подобна оценка и в лозарския сектор.

За да се направи оценка на устойчивостта в сектора, наред с общото теоретично обследване на въпроса с устойчивостта се цели и извършването на секторен анализ за цялостното развитие на сектора, както по отношение на неговото производство, така и в търговски, икономически и структурен аспект.

Със завършването на това изследване се пристъпи към избор на методология, която да се използва, за да се събере необходимата информация от референтните райони и на база на една значима съвкупност от индикатори, разглеждана в холистичен-интегриран аспект (икономически, екологични, социални и институционални фактори), да се оцени устойчивостта.

За доказване на концептуалната теза на дисертационния труд в процеса на изследването се използват следните методи: системен и графичен анализ; индексен метод; метода на експертната оценка; метода на фокус групите и метода на множествените сравнения.

Основни литературни и информационни източници

Дисертационният труд е разработен, като са използвани: научни публикации и трудове на македонски и чужди автори; информационни бюлетини на международни организации; доклади и бюлетини на Министерството на земеделието на Република Северна Македония, както и редица нормативни актове.

Емпирична информация за изследването е осигурена и от извадкови анкетни проучвания, проведени на ниво лозарско стопанство по изготвени от автора анкетна карта.

Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е изложен в увод, три глави и заключение, разположени на 139 стр., използвана литература и приложения. Изследването е онагледено с 47 фигури и 1 приложение. Цитирани са 106 литературни източника.

Съдържание на дисертационния труд

Увод

Глава I. Устойчивост в земеделието: принципи и парадокси

1. Устойчиво развитие
2. Устойчиво земеделие
3. Концепцията за устойчивото развитие базирана на устойчивостта в земеделието
4. Организация на изследването

Глава II. Оценка на устойчивото развитие на лозарството

1. Оценка на устойчивостта на стопанствата в рамките на стълб „Екологосъобразност“ по отношение на техния юридически статут
2. Оценка на устойчивостта на стопанствата в рамките на стълб „Екологосъобразност“ по регионален аспект
3. Оценка на устойчивостта на стопанствата в рамките на стълб „Социална отговорност“ по отношение на техния юридически статут
4. Оценка на устойчивостта на стопанствата в рамките на стълб „Социална отговорност“ по регионален аспект
5. Оценка на устойчивостта на стопанствата в рамките на стълб „Икономическа ефективност“ по отношение на техния юридически статут
6. Оценка на устойчивостта на стопанствата в рамките на стълб „Икономическа ефективност“ по регионален аспект
7. Оценка на устойчивостта на стопанствата в рамките на стълб „Институционална ефективност“ по отношение на техния юридически статут
8. Оценка на устойчивостта на стопанствата в рамките на стълб „Институционална ефективност“ по регионален аспект

Глава III. Цялостна оценка на устойчивостта и набелязване на възможностите за устойчиво развитие на лозарството в бъдеще

1. Значение и релевантност на анализа на устойчивостта на лозарството
2. Анализ на секторната устойчивост по отношение на стълб „Икономическа ефективност“
3. Анализ на секторната устойчивост по отношение на стълб „Екологосъобразност“
4. Анализ на секторната устойчивост по отношение на стълб „Социална отговорност“
5. Анализ на секторната устойчивост по отношение на стълб „Институционална ефективност“
6. Структурен анализ на секторната устойчивост
7. Цялостна оценка на устойчивостта на стопанствата според техния размер
8. Цялостна оценка на устойчивостта на стопанствата според техния юридически статут
9. Цялостна оценка на устойчивостта на стопанствата в регионален аспект
10. Изводи

11. Възможности за устойчиво развитие на сектора в бъдеще
Използвана литература
Приложение

II. Основно съдържание на дисертационния труд

УВОД

В продължение на векове лозарството е било важна, неразделна част от нашето земеделие със значителен принос, както в добавената стойност и националния доход на страната, така също и в експортната структура и заетостта на земята и осигуряване и дообогатяване на биологичното разнообразие. С нарастването на броя на населението и интензификацията на стопанската дейност въздействието на сектора върху околната среда нараства. Самият сектор се оказва и потърпевш от настъпващите промени в околната среда и в търсенето на адаптация и справяне с настъпващите промени се предприемат действия, чиито последици често пъти не са еднозначни. Въпросът за последиците и необходимите действие вследствие на това сложно и противоречиво взаимодействие е особено актуален в наши дни, когато климатичните промени променят естествените условия за стопанска дейност в земеделието.

Като резултат от гореизложеното от една страна и от фокусирането върху екологосъобразното земеделие, опазване и развитие на околната среда и подобряването на качеството на живот на човека от друга, на преден план излиза и придобива все по-голяма важност понятието устойчиво земеделие.

Дори вече все по-често устойчивото земеделие се възприема като най-важният компонент на устойчивото развитие. По своя характер стопанската дейност в земеделието и в частност в сектора на лозарството е от особено значение за съществуването не само на районите, където сектора заема сериозно място в производствената структура, но и за цялото общество. Развитието на сектора през последното десетилетие се развива в духа на хармонизация с принципите на Общата селскостопанска политика на ЕС и в него настъпват отчетливи промени, най-вече свързани с реструктуриране на производството на грозде, увеличаване на площите с лозя, увеличаване на площите в едрите производители и прилагането на европейското законодателство за производство

и контрол на винификацията.

Дисертационното изследване е актуално и релевантно изследване, с прилагането на съвременни теории касаещи разбирането на това понятие и за оценка на устойчивостта в земеделието. Изследването има за цел да проследи, както състоянието на отрасъла и тенденциите на развитие през последните години, така и да даде оценка на неговата устойчивост, разглеждана като устойчивост на производствените единици. Дисертационният труд е обособен в няколко раздела, които разглеждат отделните въпроси на развитието на отрасъла и на представянето на стопанствата по отношение на едно съвременно формулиране на устойчивостта, разглеждана в нейната холистична цялост.

Устойчивостта и устойчивото развитие получиха особено голяма популярност по целия свят през последните десетилетия. Те отразяват императивната необходимост от нов глобален подход към функционирането на човешкото общество. Човешката дейност е изключително многообразна, като в същото време тя е взаимосвързана и зависима от състоянието и промените в други системи. В крайна сметка планетата Земя, като естествена основа за развитието на човечеството следва да се разглежда като единна система, т.е. човешката активност е елемент, подсистема от друга по-голяма система.

Лозарския сектор е един от най-важните икономически сектори в земеделието, обхващащ, както значителни площи от обработваемата земя, така също даващ поминък и работа на хиляди производители. От друга страна това е един доста интензифициран сектор, който с оглед на неговото функциониране и конкурентоспособност използва значителни по брой и интензитет агро-технически мероприятия, които имат съществено влияние върху околната среда, почвите, растенията и останалата част от екосистемата.

В продължение на векове лозарството е било важна, неразделна част от нашето земеделие със значителен принос, както в добавената стойност и националния доход на страната, така също и в експортната структура и заетостта на земята и осигуряване и дообогатяване на биологичното разнообразие. С нарастването на броя на населението и интензификацията на стопанската дейност въздействието на сектора върху околната среда нараства. Самият сектор се оказва и потърпевш от настъпващите промени в околната среда и в търсенето на адаптация и справяне с настъпващите промени се предприемат действия, чиито последици често пъти не са еднозначни. Въпросът за последиците и необходимите действия вследствие на това сложно и противоречиво взаимодействие е особено актуален в наши дни, когато климатичните промени променят естествените условия за стопанска дейност в земеделието.

Като резултат от гореизложеното от една страна и от фокусирането върху екологосъобразното земеделие, опазване и развитие на околната среда и подобряването на качеството на живот на човека от друга, на преден план излиза и придобива все по-голяма важност понятието устойчиво земеделие. Дори вече все по-често устойчивото земеделие се възприема като най-важният компонент на устойчивото развитие. По своя характер стопанската дейност в земеделието и в частност в сектора на лозарството е от особено значение за съществуването не само на районите, където сектора заема сериозно място в производствената структура, но и за цялото общество. Развитие на сектора през последното десетилетие се развива в унисон с духа на Общата селскостопанска политика на ЕС и в него настъпват отчетливи промени, най-вече свързани с реструктуриране на производството на винено грозде, увеличаване на площите с лозя, увеличаване на площите в едрите производители и прилагането на европейското законодателство за производство и контрол на винификацията. В дисертационния труд, измерването и оценката на устойчивостта в лозарския сектор не се прави, като момента снимка на случващото се в един единствен времеви отрязък, но се прави опит да се проследят процесите отнасящи се до устойчивостта в един тригодишен период и да се даде оценка на протичащите промени.

Оттук идва и важността на методологията и инструментариума за оценка, т.е. на предложената система от индикатори, позволяваща да се достигне до количествена характеристика на явлениято. Тази част на дисертационния труд е особено полезна, защото представлява сполучлив пример за приложение на съвременни изследователски методи, включително и за комплексни изводи за устойчивостта на дадена система. Разработената и внедрена за целта на изследването методология и подход позволяват да се разглежда устойчивостта на производствените стопанства и субекти в един динамичен аспект, като индикаторите са пресъздадени от така наречените „прокси” подиндикатори, които притежават количествена или качествена величина, която дава възможност да се даде количествен израз на устойчивостта. Това представлява и едно от големите предимства на изследването, защото с изработената десетобална система за оценка на устойчивостта се дава възможност да се даде по-точна оценка за това как отделните стопанства в сектора се представят и тази количествена оценка да се интерпретира в качествена дефиниция за това каква е устойчивостта и доколко е застрашена и защитена от гледна точка на цялостното си развитие обхванатите производствени системи.

Анализът на устойчивостта е направен не само чрез прилагането на интегрирана методология отчитаща влиянието на производствената и управленска дейност на стопанствата върху околната среда, социалните отношения, икономическите показатели и институционалната конюнктура, но чрез него се и разкриват регионалните различия, особеностите съществуващи между отделните стопанства, разграничени по юридически статут и размер.

Дисертационният труд представя в нагледен и достъпен вид какви са предизвикателствата пред сектора, какви са възможностите за развитие и доколко бъдещето на този отрасъл ще е многообещаващо и стабилно. Той дава възможност да се направят както изводи, така и да се направят конкретни препоръки и предложения за добри практики, които да доведат до постигане на по-висока устойчивост. Това е и гаранция, че сегашното развитие на отрасъла няма да застраши и оцети неговото бъдеще и ще даде възможност на следващите поколения да се занимават с него, а съвременните да не бъдат засегнати от съществуването на тази дейност.

ОРГАНИЗАЦИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Методологията за изследване на устойчивостта в сектора, се базира на холистично-интегриран подход (разглежда се съвкупност от икономически, екологични, социални и институционални фактори). Изборът на индикатори се извършва чрез Мулти-критериен анализ с различни тематични критерии – аналитична солидност, измерваемост, прозрачност, политическа релевантност, преносимост и значимост към въпросите на устойчивостта. Изготвен е потенциален списък от индикатори, които са оценени от експерти от различни научни направления – икономисти, социолози, еколози и агрономи. Въз основа на техните оценки е формирана крайната съвкупност от индикатори, които са включени във въпросника за полево проучване. Самият въпросник е тестван в 5 лозарски стопанства с цел подобряване на възприемането на въпросите от респондентите, а също и включване на нови, актуални за производителите въпроси.

Методологията е обособена в различни стъпки, обхващащи литературен преглед, мулти-критерийна оценка, избор на индикатори, интеграция на индикатори, полево проучване, анализ на данни и оценка на устойчивостта. Обхватен литературен преглед ще бъде извършван по време на извършване на полево изследване. В резултат от него ще се състави списък от индикатори, отчитащи четирите стълба на устойчивостта. Специално място сред тях заемат:

- Индикатори използвани от национални и международни институции
- Специфични характеристики
- Индикатори създадени от докторанта и неговия научен ръководител

При Мулти-критерийната експертна оценка (МКЕ), утвърждаването на потенциалните индикатори ще се направи от експерти. Те ще се изберат на база тяхната компетентност, а също с използване капацитета на членовете на Проектния Съветнически Борд (ПСБ) и други участници пряко ангажирани в тази тематика. Индикаторите и експертите ще бъдат групирани тематично в панели, формиращи устойчивост на сектора. Оценяването на потенциалните индикатори от експертите се осъществява по осем рубрики включени в критерии на експертна селекция (КЕС).

След съгласие за участие, експертите получават следните документи: списък с характеристиките на индикаторите (име, устойчивост при оценяване, описание, източник, метод на изчисляване, необходима информация, скала за оценяване и интерпретация) и насоки при оценъчната процедура. Въз основа на тези документи, експертите, съобразно своята тематична принадлежност оценяват всеки индикатор по осемте критерия. Отчитането

става по скала, където индикатори получили експертни оценки над дадено ниво са селектирани. Критерият за избор на индикатор включва получената оценка от експерта за всеки индикатор и средната оценка по осемте критерия. Различните оценки на експертите по всеки индикатор се синтезират в „средна аритметична“, формирана като експертен консенсусен резултат (EAS_{ij}), равен на средния претеглен бален резултат получен от сбора на всички експерти по даден индикатор.

Избраните индикатори са включени във въпросник, който се използва при организиране на полево проучване сред **62 лозарски стопанства** от Провардарски лозаро-винарски регион, Пелония-Полог лозаро-винарски регион и Осогово лозаро-винарски район. Избраните индикатори представляват принципите и темите включени по тези четири стълба на устойчивостта – икономически, околна среда, институционални и социална среда. Извършената калкулация дава възможност да се направи оценка на устойчивост, както по отношение на отделните стълбове на устойчивостта, така също и да се получи и цялостен индекс на устойчивостта (SI_t) за отделните индивидуални и категориини типове изследвани субекти (размер, юридически статут и регионален аспект).

Таблица 1. Описание на критериите за експертна оценка на предложения списък с индикатори

КЕС		Описание
1 & 2	Отличителна сила по (1) време / (2) място	Способността да отразява (1) по време / (2) по място различия дължащи се на външни фактори и на такива в резултат на управлението
3	Аналитична стойност	Индикаторът трябва да е научно обоснован, т.е. да е изчислен чрез установени научни термини
4	Измерваемост	Индикаторът трябва да е лесен за измерване. Следователно използването му се преценя по разходите, които изисква.
5	Прозрачност	Значението на индикатора трябва да ясно за разбиране и недвусмислено
6	Уместност	Индикаторът трябва да помага за отчитане на ефекта от законодателните мерки и да идентифицира места нуждаещи се от законодателни действия
7	Прехвърляемост	Индикаторът трябва да може да се използва в различните типове стопански структури
8	Релевантност на устойчивостта	Индикаторът трябва да бъде максимално релевантен по отношение на устойчивостта, имащ отношение с базата данни

Източник: Собствена.

Процедурата по избор на критерии е гръбнака на използваната методология. Разбира се тази процедура се базира на научна основа. Но в същото време изборът на индикатори предполага и гъвкавост по две важни причини:

- Избраните индикатори може да не отчитат изцяло проблемните въпроси;
- Експертите могат да бъдат субективни при оценката на индикаторите отдавайки тежест на определени индикатори.

Поради това, стойността на решенията зависят от качеството на експертната оценка. По време на проекта в случай, че възникне проблем в това отношение, научният колектив (докторанта и неговия научен ръководител), подпомогнат от Проектният съветнически борд прецизира резултатите от оценката на индикатора и решава да включи или не този индикатор, следвайки научния подход.

След приключването на работата по формулирането и избирането на индикаторите, по които ще се извършва оценка на устойчивостта в сектора и по изработването и тестирането на въпросник се пристъпва към събирането на данни. Планираните за посещение и интервюиране лозарски стопанства са разпределени между отделните лозаро-винарски район в приблизително равно съотношение, което да зависи от възможностите за посещение на обектите и готовността на стопаните да съдействат при провеждане на изследването. Провеждането на проучването протича в рамките на 2018 и 2019 година като целта е да се посетят и интервюират 62 стопанства, различаващи се както по юридически статут, така и по размер на земята, организация и предназначение на производството и др. Обработката на информацията започна от втората половина на 2019 година и завърши в началото на 2020 г. В резултат на това се прави анализ на устойчивостта, с изчисляване на устойчивостта по отделните стълбове на устойчивостта и направата на Цялостна оценка на устойчивостта. Оценката на устойчивостта е направена по типове, региони и размер на стопанства/предприятия.

Едно от най-сериозните предизвикателства при изпълнение на тази задача бе как отделните индикатори ще бъдат трансформирани във въпроси с цел получаване на конкретна информация от респондентите и как това да бъде конвертирано в стойност за оценка на устойчивостта. Организацията на работата се състоеше, като наред с КЕС и МКЕ е сформирана работен панел, съставен както от членовете на научния колектив, така и с привличане на външни експерти с цел подпомагане формирането на скалите за конвертиране на информацията от стопанствата в оценка на устойчивостта и разработване на въпросника за събирането на тази информация.

В този гъвкав работен панел по различно време вземаха участие, както членовете на Проектно-съветническият борд, така също и научни работници от други академични звена, експерти от специализирани организации и браншовици. С извършването на МКЕ и след извършването на работата по анализа на резултатите и в отделни работни панели се взе решение, оценката на устойчивостта да се направи на база **25 индикатори**. Те обхващат всички аспекти на устойчивостта, като са разпределени равномерно по отделните стълбове, както следва: стълб „Екологосъобразност” – **7 индикатора**; „Икономическа ефективност” стълб – **7 индикатора**; „Социална отговорност” стълб – **7 индикатора**; „Институционална ефективност” стълб – **4 индикатора**. Всеки един от тези стълбове получаваше оценка, като при **Цялостната оценка на устойчивостта** тежестта на всички стълбове е еднаква без да се дава приоритет или по-голямо значение на който и да е от стълбовете. Институционалният стълб участваше с по-малък брой индикатори защото се прецени, че той до голяма степен участва и се припокрива с останалите области на устойчивостта, заема по-малък периметър и може да бъде изчерпан с по-малък брой индикатори, които от своя страна да бъдат представени с по-голям набор от подиндикатори, наречени прокси.

Тези прокси индикатори трябва да дадат конкретното стойностно изражение на наблюдаваното състояние и явление в стопанствата и предприятията и посредством рангова скала, тези стойности да бъдат конвертирани в оценка на устойчивостта. Ранговата скала за оценка на устойчивостта включва оценка от 0 до 10, която има качествена интерпретация посочена в таблица 2.

Таблица 2. Скала за качествено съответствие на индикаторната стойност

Ранг на индикатора	Качествени съответствия
10	Устойчивостта и гъвкавостта на системата е с отлично състояние
9	Устойчивостта и гъвкавостта на системата е увеличаваща се към отлично състояние
8	Устойчивостта и гъвкавостта на системата се поддържа в нарастващо стабилно състояние
7	Устойчивостта и гъвкавостта на системата се поддържа в стабилно състояние
6	Устойчивостта и гъвкавостта на системата е благоприятно балансирана
5	Устойчивостта и гъвкавостта на системата е умерено балансирана
4	Устойчивостта и гъвкавостта на системата се нарушава в слаба степен
3	Устойчивостта и гъвкавостта на системата се нарушава в заплашителна степен
2	Устойчивостта и гъвкавостта на системата е силно нарушена
1	Устойчивостта и гъвкавостта на системата е неустойчива
0	Системата е напълно неустойчива с изцяло нарушени функции

Източник: Собствена.

По този начин структурата на организация на изследването придобива двустранно оформление, съставено от **25 индикатори** обхващащи холистичната същност на устойчивостта със съответния брой прокси индикатори срещу които стои рангова скала **от 0 до 10**. Въпросите във въпросника са структурирани и съставени да съберат информация по индикаторите директно или по пресъздаващите ги прокси индикатори. Преобладаващата част от въпросите се базираха на обективна информация от стопаните, по скоро отколкото самооценка по даден индикатор или подиндикатор.

Таблица 3. Списък с индикаторите и „прокси“ индикаторите използвани в изследването

№	Списък с индикаторите	Списък с „прокси“ индикаторите
Сълб „Екологосъобразност“		
1	Възрастова структура на лозовите насаждения	Възрастова структура
2	Формировка и схема на засаждане на лозята	Съответствие между формировка и схема на засаждане
3	Киселинност на почвата	Киселинност на почвата
4	Остатъци от пестициди в почвата	Остатъци от пестициди в почвата
5	Добри земеделски практики	Почвени обработки
		Балансирано торене
		Употреба на препарати за растителна защита
		Добри растително защитни практики
6	Енергоемкост	Консумация на енергия
		изменение в потреблението на енергия
7	Биоразнообразие	Сортово разнообразие
		Изменение в сортовото разнообразие
Сълб „Икономическа ефективност“		
8	Вложен труд и получен доход	ГРЕ / 1 дка
		Постигнат добив от сорт в сравнение с потенциалния %
		Средно дневен доход на сезонно зает
		Средно месечен доход на постоянно зает
9	Капиталови ефекти	Съотношение привлечен / собствен
		Съотношение печалба / капитал, %
		Нормата на възвращаемост към цената на привлечения капитал
10	Обезпеченост с необходимия персонал	Обезпеченост с персонал
11	Професионален опит	Години професионален опит
12	Нетни доходи / печалба	Печалба или доход на площ - лева

		Ефективност – общо приходи / общо разходи
		Рентабилност – печалба / приходи
13	Канали на реализация на продукцията	Канали на реализация
14	Производителност от единица площ и количество грозде за вино	Постигнат добив от сорт в сравнение с потенциалния %
		Общо разходи на кг. грозде
Стълб „Социална отговорност“		
15	Притежание на сертификати за биологично производство на грозде и вино	Био производство
		Системи за качество
		Сертификати за качество на виното
16	Работна заетост	Управленски и административен персонал
		Агрономически и технологичен персонал
		Общи постоянни работници
		Сезонни работници
17	Равенство между половете	Управител
		Постоянно заети
		Сезонни работници
18	Потребление на вино	Собствена консумация на грозде
		Изменение на собствената консумация на грозде
19	Консултантски услуги	Честота на ползване
20	Заплащане на наетите работници	Среден дневен доход на сезонно зает
		Среден месечен доход на постоянно зает
21	Сдружаване на лозарите	Ползване на техника
		Подпомагане на производството
		Намиране на пазари
Стълб „Институционална ефективност“		
22	Индекс на фермерска адаптивност	Спазване на институционални ограничения
		Трудности при снабдяването със земя
		Трудности при снабдяването с труд
		Трудности при доставянето на мениджмънт
		Трудности при финансирането

		Трудности при снабдяването със суровини
		Трудности при снабдяването с ноу-хау
		Трудности за намирането на пласмент
23	Брой ходения до различни администрации и разстоянието до там	Административно обслужване - нормативните разходи/приходите
		Управленско обслужване – нормативните разходи / приходите
24	Фрагментация на собственическите дялове във фирмата/стопанствата	Брой собственици или акционери
		Брой облигационери
25	Уреденост на правата на собственост върху основния капитал и земята	Дял на собствената земя
		Дял на собствените машини и съоръжения
		Дял на собствените средства във финансовия капитал

Източник: Собствена.

АНАЛИЗ НА УСТОЙЧИВОСТТА В ЛОЗАРСТВОТО

Анализ на стълб „Икономическа ефективност“

При формиране на обобщената оценка на икономическия стълб са използвани 7 индикатора, обхващащи всички икономически измерения на стопанската дейност. Резултатите от дескриптивният анализ са представени в таблица 4. Средната оценка на икономическия стълб възлиза на 5.91, което по използваната методология се тълкува, като благоприятно балансирана устойчивост.

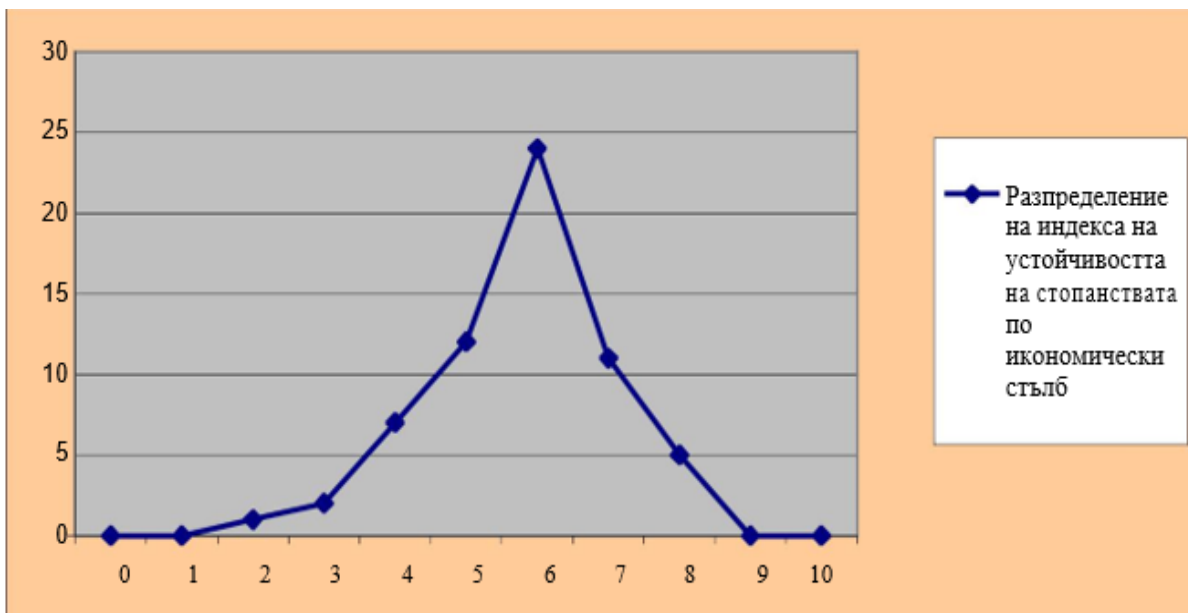
Таблица 4. Количествена оценка на стълб „Икономическа ефективност“

<i>Дескриптивна статистика</i>	<i>Стойност</i>
Средна	5.91
Стандартна грешка	0.18
Медиана	5.86
Мода	7.77
Стандартна девиация	1.34
Извадкова вариация	1.81
Къртосис	-0.26
Изтегленост	-0.35
Обхват	5.92
Минимум	2.48
Максимум	8.40
Сума	366.42
Брой	62
Доверителен интервал (95.0%)	0.34

Източник: Полево изследване – 2018-2019

Трудностите, които лозарите изпитват при осъществяване на своята дейност през последните години са се отразили негативно на икономическите резултати на голяма част от производствените структури в сектора. Ниската стойност и на медианата в групировката определя, че икономическата устойчивост е застрашена при не малък брой производители. Това състояние е характерно най-вече за дребните земеделски производители, които нямат възможност да преработват винено грозде и работят за свободния пазар. Минималната стойност на индикатора от 2.48 е признак за наличието на структури, чийто икономически потенциал е на много ниско равнище и като резултат на това може да се предвиди тяхното реструктуриране или закриване в близко бъдеще. Общата сума от всички оценки на икономическите индикатори възлиза на 366.42, което съпоставено с резултатите от останалите три стълба отнежда на икономическия стълб трето място по значимост за сектора т.е. икономическата ситуация в сектора е неблагоприятна и като цяло може да се заключи, че възпрепятства устойчивото му развитие.

Разпределението на икономическите оценки показва, че най-голям брой стопанства получават оценка между 5 и 6 (фиг.1), което потвърждава извода, че значителна част от производителите изпитват икономически затруднения. Както се вижда от графичното изображение, преобладаващ дял от стопанствата в изследването получават оценка гравитираща и приближена до 6 по десетобалната скала за измерване на устойчивостта. Самото разпределение на индивидуалните оценки на устойчивостта показва издължена в ляво от върха и средната разположение на стойностите, което се доказва с коефициента за изтеглениост, който е $-0,35$ и къртосис, който не е много по-голям от 0, свидетелство за значителната издженост на върха на кривата.

Фигура 1. Разпределение на оценката на устойчивост по стълб „Икономическа ефективност“..

Източник: Полево изследване 2018-2019 год.

В заключение на анализа на икономическия стълб на устойчивост на лозарския сектор може да се обобщи, че се установят значителен брой икономически фактори, създаващи рискове за развитието на сектора. Сред тях с най-висока степен на значимост се открояват следните:

- ниска производителност на труда;
- слаба капитализация на производството;

- слаба продуктивност;
- трудности с реализацията на готовата продукция.

Анализ на екологичния стълб на устойчивостта

При формиране на обобщената оценка на екологичния стълб са използвани 7 индикатора, обхващащи всички измерения на опазване на околната среда при осъществяване на стопанска дейност в сектора. Резултатите от дескриптивния анализ са представени в таблица 5. Средната оценка на екологичния стълб възлиза на 7.39, което е признак за това, че в сектора се работи в съответствие с нормите за добри екологични практики. Тази оценка на устойчивостта за екологичните характеристики наблюдавани в стопанствата трябва да се интерпретира като много добра, като устойчивостта и гъвкавостта на системата е стабилна и стопанствата показват много добри показатели отразяващи опазването на околната среда и защитата на екологичните дадености.

Стойността на оценката е значително по-висока в сравнение с тази на икономическия стълб, което е признак, че производствените структури в сектора поддържат екологичния потенциал за развитие на своите стопанства. Високата стойност и на медианата в групировката определя, че екологическата устойчивост е обезпечена при повечето производители. Минималната стойност на индикатора от 4.58 е признак за липсата на значими проблеми в сферата на екологията, което е добра предпоставка за съхраняване на лозарското производство. Общата сума от всички оценки на екологическите индикатори възлиза на 458.23, което съпоставено с резултатите от останалите три стълба отрежда на екологичния стълб важна роля за стабилизиране на сектора т.е. устойчивото му развитие е гарантирано от гледна точка на опазване на природните ресурси.

Таблица 5. Количествена оценка на стълб „Екологосъобразност”. Източник: Полево изследване 2018-2019.

<i>Дескриптивна статистика</i>	<i>Стойност</i>
Средна	7.39
Стандартна грешка	0.14
Медиана	7.44
Мода	6.8
Стандартна девиация	1.16
Извадкова вариация	1.3
Къртосис	-0.31
Изтегленост	-0.30
Обхват	5.12
Минимум	4.58
Максимум	9.71
Сума	458.23
Брой	62
Доверителен интервал (95.0%)	0.29

Разпределението на екологичните оценки показва, че най-голям брой стопанства получават оценки над 7 (фиг.2), което потвърждава извода, че значителна част от производителите поддържат стабилност на екосистемите. Голям брой производители получават и оценки близки до максималната, което гарантира, че екологичния елемент на тяхното устойчиво развитие е гарантиран. Отрицателната стойност на коефициента на

изтегленост свидетелства, че средната стойност клони по-близо до горните нива и преобладаващата част от стопанствата имат оценки в горната половина на оценъчната скала.

В същото време коефициента на къртосис на извадката разкрива, че върхът на разпределението е много по-заоблен и има по-равномерно разпределение на стопанства около средната. Това се доказва и от минималните и максимални стойности, които се простират от 4,58 – 9,71, като по този начин фигурата на разпределението наподобява трапец. Модата при разпределението на устойчивостта по стълба „околна среда” е 6,8, но доминацията на тази стойност, като честота не превишава значително останалите средни оценки по скалата, което е и разликата с разпределението на оценките на устойчивостта по икономическия стълб.

Фигура 2. Разпределение на оценката на устойчивост по стълб „Екологосъобразност“. Източник: Полево изследване – 2018-2019 год.

В заключение на анализа на екологичния стълб на устойчивост на лозарския сектор може да се обобщи, че се установят малко на брой фактори, създаващи рискове за развитието на сектора. Като такива се определят следните:

- недобра възрастова структура на насажденията;
- ниска степен на биоразнообразие.

Най-голям принос за отчетените високи стойности на устойчивост в екологичния стълб имат използването на адекватни на условията формировки на лозята, прилагането на добри производствени практики и поддържането на почвите в добро състояние.

Анализ на социалния стълб на устойчивостта

При формиране на обобщената оценка на социалния стълб са използвани 7 индикатора, обхващащи всички социални измерения на стопанската дейност. Резултатите от дескриптивният анализ са представени в Таблица 6. Средната оценка на социалния стълб е изключително ниска и възлиза на 4.15, което е признак за наличие на сериозни социални проблеми в сектора. Такава стойност на социалния стълб на устойчивостта в лозаро-винарските стопанства трябва да бъде разбрана, като нарушена устойчивост и гъвкавост, което може да води до подкопаване на нормалното функциониране на отрасъла.

Ниската стойност и на медианата в групировката определя, че социалната устойчивост е застрашена при повечето производители. Това състояние не може да се определи еднозначно, че е характерно за определен тип стопанства, тъй като се наблюдава

при всички бизнес форми. Минималната стойност на индикатора от 2.39 е признак за наличието на структури, при които социалният фактор е на много ниско равнище и застрашава устойчивото развитие на бизнеса. Общата сума от всички оценки на социалните индикатори възлиза на 257.51, което е най-ниската стойност сред резултатите по стълбовете на устойчивост. Това определя критичността на социалния елемент за устойчивостта на сектора.

Таблица 6. Количествена оценка на социалния стълб. Източник: Полево изследване 2018-2019 год.

<i>Дескриптивна статистика</i>	<i>Стойност</i>
Средна	4.15
Стандартна грешка	0.14
Медиана	4.01
Мода	3.73
Стандартна девиация	1.11
Извадкова вариация	1.23
Къртосис	0.22
Изтегленост	0.72
Обхват	5.10
Минимум	2.39
Максимум	7.5
Сума	257.51
Брой	62
Доверителен интервал (95.0%)	0.28

Разпределението на социалните оценки показва, че най-голям брой стопанства получават оценка между 3 и 4 (фиг. 41), което потвърждава извода, че значителна част от производителите изпитват много сериозни проблеми в социалната област на своя бизнес. Най-висока оценка е 7.5, а само 4 стопанства са получили оценка по-висока от 6.

Фигура 3. Разпределение на социалните оценки на стопанствата. Източник: Полево изследване 2018-2019 год.

Трябва да се отбележи, че коефициента на изтегленост на разпределението на стопанствата е положителна величина, което означава, че средната е разположена в долната половина на скалата и преобладаващата част от стопанствата се намират в тази част от скалата. Положителният коефициент на къртосис от своя страна илюстрира по-голямата обостреност на върха на разпределението и по-голяма концентрация на стопанства около изострената област за сметка на разпределението по останалата скала. В заключение на анализа на социалния стълб на устойчивост на лозаро-винарския сектор може да се обобщи, че се установят значителен брой социални фактори, създаващи рискове за развитието на сектора. Сред тях с най-висока степен на значимост се открояват следните:

- ниската степен на сертифициране на производството;
- неравенство между половете;
- не значителното ползване на консултантски услуги;
- липсата на сдружаване между производителите.

Анализ на институционалния стълб на устойчивостта

При формиране на обобщената оценка на институционалния стълб са използвани 4 индикатора, обхващащи институционални взаимоотношения възникващи при осъществяване на стопанска дейност в сектора. Резултатите от дескриптивният анализ са представени в таблица 18. Средната оценка на институционалния стълб е най-високата сред всички оценки и възлиза на 8.06, което е признак, че в сектора не се наблюдават значителни проблеми от институционално естество. Средната оценка на изследваните стопанства от 8,06 свидетелства, че устойчивостта на стопанските субекти в институционалната среда е с нарастващо стабилно състояние. Стандартната грешка при измерването е незначителна, 0,15, което е под 2%, което показва, че има съвсем незначителна дисперсия и отклонение от тези стойности при индивидуалните оценки на устойчивостта.

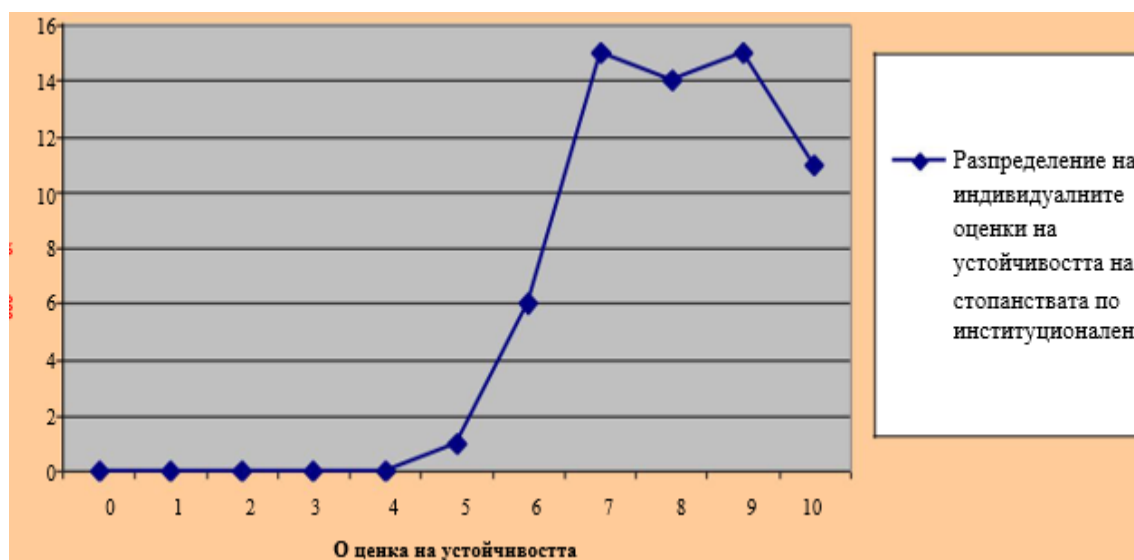
Високите стойности на оценките са признак, че производствените структури в сектора успяват към момента добре да се приспособят към особеностите на институционалната среда, което е важна предпоставка за развитието на стопанствата. Високата стойност и на медианата в групировката определя, че устойчивостта е обезпечена при почти всички производители от институционална гледна точка. Минималната стойност на индикатора от 5.20 е признак за липсата на значими проблеми в сферата на институционалните отношения, което е добра предпоставка за развитие на лозарското производство. Общата сума от всички оценки на институционалните индикатори възлиза на 500.03, което съпоставено с резултатите от останалите три стълба нарежда този аспект на устойчивостта, като най-добре контролиран и управляван от страна на стопанствата. Този резултат надхвърля близо два пъти оценките на социалния стълб и икономическия стълб, което определя наличие на значителни диспропорции в елементите на устойчивото развитие на лозаро-винарския сектор. Трябва в същото време да се отбележи, че високите резултати на стопанствата по отношение на институционалните въпроси говори за тяхната добра адаптивност и разбиране на особеностите и институционалната среда, което може да води до намалена ефективност и недостатъчно използване на възможностите на външната среда, като резултат от ниската степен на използването на външни услуги, капитал и прибягване до пазарни транзакции с други партньори.

Таблица 7. Количествена оценка на институционалния стълб

Дескриптивна статистика	Стойност
Средна	8.06
Стандартна грешка	0.15
Медиана	8.25
Мода	9.5
Стандартна девиация	1.20
Извадкова вариация	1.44
Къртосис	-0.74
Изтегленост	-0.38
Обхват	4.69
Минимум	5.20
Максимум	9.90
Сума	500.03
Брой	62
Доверителен интервал (95.0%)	0.30

Източник: Полево изследване 2018-2019 год.

Разпределението на институционалните оценки показва, че повечето стопанства получават оценки над средната (фиг. 4) и изтеглеността на кривата е в лявата половина на скалата, докато коефициента на къртосис е един от най-високите съпоставен с останалите стълбове очертаващ платовидната форма на билото на кривата. Голям брой производители получават и оценки близки до максималната, което гарантира, че институционалният елемент на тяхното устойчиво развитие е гарантиран.

Фигура 4. Разпределение на институционалните оценки по стопанства. Източник: Полево изследване 2018-2019 год.

Може да се обобщи, че единствено снабдяването със суровини и пораждащите се при тяхното ползване отношения създават рискове за една малка част от стопанствата. Това са предимно малки стопанства, разположени в райони със слабо развита инфраструктура и не оказват значимо влияние върху развитието на сектора. Най-голям принос за отчетените високи стойности на устойчивост в институционалния стълб имат уредените собственически права

върху ресурсите и оптимизирането на административното, и управленско обслужване на бизнеса. Това се отнася основно до правата на собственост на основния капитал и в по-малка степен на земята. Машините и техниката, която използват стопаните е основно придобита със собствени ресурси, като в много малка степен тези стопанства прибягват до закупуването на техника чрез заеми и други форма на кредитиране и по този начин са по-малко заплашени от бъдещи рискове да загубят тази техника или да бъдат въввлечени в някакви спорни ситуации.

Формиране на цялостна оценка на устойчивост

При формиране на единната оценка на устойчивостта са използвани обобщените оценки по четирите стълба на устойчивостта. Тежестта на всеки един от тези четири индикатори е еднаква защото устойчивостта на системата е комплексно състояние определяно от функционирането и положението на всички характеристики на лозаро-винарското производство, като екология, социална среда, икономически резултати и институционални условия. Равнопоставеността между икономическите, социалните, екологичните и институционалните фактори гарантира, че нито един от тези аспекти на устойчивостта няма да получи предимство и доминация защото устойчивостта се разглежда в нейната холистичност и не може да се отдаде по-голям приоритет на един от тези стълбове за сметка на друг защото те, действащи в своята цялостност, единство и неразлъчност обясняват и илюстрират същността на понятието устойчивост.

Резултатите от дескриптивният анализ на обобщените оценки са представени в таблица 8. Средната оценка за цялата изследвана съвкупност възлиза на 6.37, което е признак, че в сектора състоянието на устойчивостта на производствените единици е благоприятно стабилно, но определено съществуват пречки и проблеми възпрепятстващи разгръщането на неговия потенциал.

Таблица 8. Цялостна оценка на устойчивостта

<i>Дескриптивна статистика</i>	<i>Стойност</i>
Средна	6.37
Стандартна грешка	0.10
Медиана	6.25
Мода	6.26
Стандартна девиация	0.76
Извадкова вариация	0.59
Къртосис	-0.06
Изтегленост	-0.29
Обхват	3.37
Минимум	4.33
Максимум	7.71
Сума	394.94
Брой	62
Доверителен интервал (95.0%)	0.19

Източник: Полево изследване 2018-2019 год.

Присъствието на ниски оценки, като минималната оценка на част от стопанствата от 4,33 свидетелства, че в сектора има немалък процент стопанства, където цялостната устойчивост се нарушава, макар и в минимална степен. Липсата на много високи оценки показва, че трудно могат да се забележат предприятия при които устойчивостта и гъвкавостта

на системата да бъде в отлично и нарастващо към отлично състояние. Стойността на медианата в групировката определя, че устойчивостта на половината от изследваните производители се намира в долната половина на скалата където устойчивостта в различна степен е нарушена и застрашена. Има стопанства, които трябва да коригират в голяма степен своето стопанско поведение, така че да се гарантира тяхното оцеляване и бъдещо развитие. Общата сума от всички единни оценки на стопанствата възлиза на 394.94, което съпоставено с резултатите по отделните стълбове отнежда на институционалния и на екологичния стълб ролята на компенсатори на проблемите, които сектора изпитва в социалната сфера. Този резултат близък до сумата от оценките на икономическия стълб определя ролята на последния като решаващ фактор на развитието на сектора. Въз основа на дескриптивния анализ се установяват значителни диспропорции в елементите на устойчивото развитие на лозаро-винарския сектор.

От табл. 8 се вижда, че коефициентите на къртосис и изтегленост са отрицателни, подобно на тези стойности изчислени по отделните стълбове на устойчивостта и разкриващи по този начин балансираността и полегатостта при разпределение на индивидуалните стойности. Коефициента на къртосис е -0,06, което във визуално изображение представлява една елипсовидна крива простираща се между двата върха на скалата.

В таблица 9 са поместени резултатите от извършения корелационен анализ на факторите, определящи устойчивостта на лозаро-винарския сектор. Изследвано е влиянието на всеки един елемент на устойчивостта, който се характеризира от определен брой индикатори. Като факториални показатели при извършването на корелационния анализ са използвани основните разделения направени за нуждите на този анализ, а именно класифициране на стопанствата по юридически статут, по териториално разположение и по площ.

Таблица 9. Резултати от факториалния корелационен анализ по отделните стълбове на устойчивостта

Корелационен анализ устойчивостта факторите: юридически статут и райониране	<i>Икономическа оценка на устойчивостта по площ, тта</i>	<i>Оценка по икономическа околна среда</i>	<i>Оценка по социален стълб</i>	<i>Оценка по институционален стълб</i>	<i>Цялостна оценка на устойчивостта</i>
Множествена регресия	0,34	0,37	0,32	0,33	0,45
Корелационен коефициент R²	0,11	0,13	0,10	0,11	0,20
Адаптиран R²	0,07	0,09	0,06	0,06	0,16
Стандартна грешка	1,29	1,11	1,07	1,16	0,70
Наблюдавани единици	62	62	62	62	62

Източник: Полево изследване 2018-2019 год.

С корелационния анализ е направено изследване за взаимодействието и детерминацията на тези три фактори за изчислените и установени стойности, както по отделните стълбове, така и за цялостния индекс на устойчивостта. Корелационният анализ показва, че най-голямо влияние на тези фактори има при формирането на цялостната оценка на устойчивостта, измерена като 0,45, докато при всички останали елементи, корелационният коефициент се движи между 0,32 – 0,37. По отношение на R^2 , взаимозависимостите между факторната група и отделните зависими променливи е още по-ниска, между 0,1 – 0,2, което подсказва, че устойчивостта се намира в слаба зависимост от тези фактори. От събраната информация също се вижда, че един и същи тип стопанства се различават значително в своето ниво на устойчивост, като основна роля за постигане на по-висока устойчивост има правилното позициониране на стопанствата отнасящо се до тяхното производство, реализация на продукцията и управленска структура.

Много често може да се видят малки по-размер стопанства и такива от средния клас, които показват относително високи стойности на устойчивостта в сравнение с големите и едрите стопанства, докато при вторите резултатите се колебаят в различни крайности и които изпитват известни трудности в социалната сфера и областта на околната среда. В резултат от влиянието на общата аграрна политика на ЕС се наблюдава до известна степен подобряване на икономическата жизненост на лозаро-винарските предприятия. Страната ни е новоприет член за преговори за включване в ЕС и в бъдеще, икономическият аспект на устойчивостта ще се утвърждава, повлиян от финансовата помощ на съюза. Всяко едно икономическо състояние на отрасъл или икономически сектор се определя от политическата обстановка на държавата. Получаването на субсидии за развитие на земеделието и в частност на лозаро-винарския сектор на страната ни изисква реформи и изграждането на ефективни институции, работещи за постигането на устойчиво развитие на сектора. Това определя и силното влияние на институционалния стълб в устойчивостта на лозаро-винарския сектор.

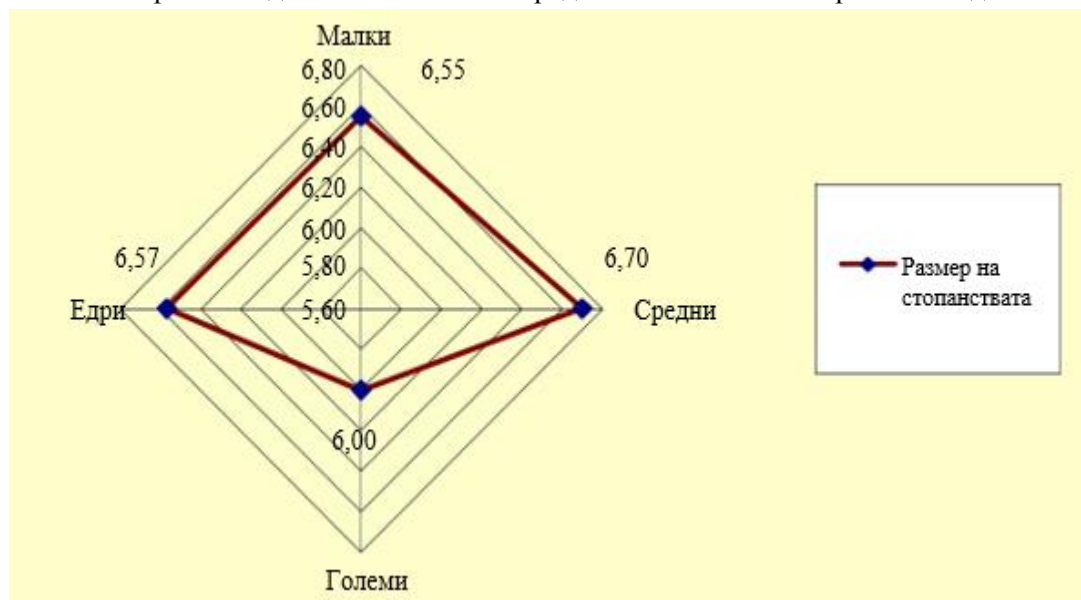
Социалният и икономическият аспект на устойчивостта крият повече рискове и слабости в сектора. Като цяло се забелязва поляризация на производителите по отношение на техните индекси на устойчивост. Преобладават като брой малките лозарски стопанства. Техният размер много бавно се увеличава, поради високите инвестиционни разходи за създаване на нови лозя, които се изискват от стопаните. Бавният оборот на капитала инвестиран в този вид дейност, високият риск от природния фактор, възпират стопаните да разрастват размера на стопанисваните лозя. Това води до по-ниска механизация на производството, което определя и по-високата му трудоемкост и по лоши условия на труд. Всички тези фактори, определят за стопанина по-нисък стандарт на живот както и по-ниска удовлетвореност от труда. Формираната сравнително висока оценка на устойчивостта по стълба „околна среда” определя доброто екологично състояние на лозаро-винарския сектор, което се дължи до голяма степен на незадоволителната механизация на работните процеси и по-ниската натовареност на насажденията с химикали. По-слабата технологизираност на производството води до по-малък размер на производствените площи и използването на повече ръчен труд, при които се забелязват проблеми по отношение на заплащането и възрастовите и квалификационни равнища.

Продуктивността, екологосъобразността, икономическата жизнеспособност и социалната отговорност, разглеждани в своето единство, са основата на концепцията за устойчивостта в лозаро-винарския сектор. Стремещт към устойчиво развитие на сектора, налага постигането на компромиси по отношение приоритетите при реализацията на един или друг от компонентите на устойчивостта. Комплексният характер на всеки един от елементите на устойчивостта и различното им съдържание, спрямо йерархичното равнище на което се разглеждат, определят и различната степен на тяхната взаимозависимост

Цялостна оценка на устойчивостта на стопанствата по размер на стопанствата

Цялостната оценка на устойчивостта на изследваните стопанства според техния размер идва да покаже как отделните единици се представят по отношение на устойчивостта в нейната холистична цялост и какви различия съществуват между отделните групи. Стопанствата в този анализ са разделени в четири групи: малки, средни, големи и едри. Малките стопанства са дефинирани като такива обработващи до 10 дка винени лозя, средните обхващат стопанства между 11 – 100 дка, големите от 101 – 500 дка, докато едрите стопанства са квалифицирани като такива разполагащи над 501 дка. лозови насаждения. Избраната квалификация напълно съответства на реалната стопанска структура в страната, където преобладават малките и дребни производители и разпределението на стопанства според тази групировачна класификация дава възможност за обособяването на относително хомогенни и еднородни съвкупности.

Стопанствата в отделните групи, които са обхванати в изследването не са с еднакъв брой, като най-многобройна е групата на големите стопанства включваща 25 субекта, а най-малобройна е тази на малките ферми, с едва 6 броя. Независимо от това изследването може да претендира за представителност, като са обхванати по-голяма част от наблюдаваните и разпространени специфики и характеристики срещани при отделни групи стопанства. Независимо, че малките стопанства са най-разпространената фракция в структурата на производствените единици в страната, те са относително хомогенни, показват незначителни различия помежду си, споделят почти едни и същи практики и пазарно поведение, така че дори при малък брой на обследваните обекти, специфичните и типични особености се установяват. При останалите по размер групи, разликите и вариативностите по отношение на отделните елементи на устойчивостта гравитират в по-сериозни граници поради което, обхванатите чрез изследването стопанства представляват по-многобройна извадка.

Фигура 5. Цялостна оценка на устойчивостта на стопанствата според размера им. Източник: Полево изследване 2018-2019 год.

Диаграмата на фиг. 5 показва, че значителни различия между отделните групи стопанства не се наблюдават, като с изключение на големите стопанства, останалите групи имат близки оценки на устойчивостта. Малките, средните и едри стопанства поддържат

устойчивост на техните производствени системи в стабилно състояние със съответно стойности от 6,55 до 6,70. При тези стопанства, устойчивостта може да бъде възприемана като стабилна, но това са средни стойности, като съществуват и такива стопанства, които имат по-ниски резултативни оценки. При тези три групи оценката на устойчивостта е по-висока от средната изчислена за всички стопанства устойчивост от 6,37, което свидетелства за тяхната по-висока устойчивост в сравнение със средната. Единствено при групата от големи стопанства, цялостната оценка на устойчивостта е 6, което дефинира нивото на устойчивост при тези стопанства, като благоприятно балансирана.

Според изчислените оценки за цялостната устойчивост на стопанствата става ясно, че големите стопанства имат най-ниска оценка, която се откроява на фона на сравнително по-високите оценки получени в останалите групи. Това се обяснява с голямата разнородност на стопанствата обхванати в тази група, които играят съществена роля в сектора. Тези стопанства са едни от най-големите производители и доставчици на грозде за винопроизводството и по-ниската оценка за устойчивостта буди известни опасения. Все пак, независимо, че тези стойности са по-ниски в сравнение с останалите групи, както и със средните стойности на SI_t , устойчивостта в тези стопанства е доста благоприятна и не е поставена под риск, макар ѝ да е отдалечена от отличните стойности. Големите стопанства показват ниски стойности на оценките на устойчивостта по отношение на икономическия и социален стълб, което се дължи на слабостите при тях по отношение на икономическите показатели и най-вече на социалните. Тези стопанства имат проблеми при намирането на канали за реализация на продукцията, както и показват слабости по финансовите показатели за ефективност и рентабилност. Много от тези стопанства не разполагат със собствени преработвателни предприятия и винарски изби, което да даде възможност да получат по-добра и изгодна цена на произведеното грозде. Тези стопанства, които представляват сравнително големи лозарски единици, в последните години започват постепенно да подобряват възрастовата структура на лозовите насаждения със засаждането на нови насаждения, което води до покачване качеството и оценката на тези стопанства по отношение на околната среда и отглежданите насаждения.

В същото време, създаването на нови насаждения, водещо до повишаване оценката на тези стопанства по отношение на индикаторите на околната среда предизвиква понижаване на нивата измерващи икономическото и финансово представяне на стопанствата и резултатите касаещи икономическия стълб се движат и колебаят на по-ниски нива. Това произтича от факта, че в първите няколко години от създаването на ново насаждение, реколтиране на лозята не се извършва, те не са плододаващи, което води до липса на производство и на икономически приходи и постъпления. Друга особеност която основно се среща при големите стопанства, но също е наблюдавана и при едрите по размер стопанства е ползването на кредитни линии и на привлечен капитал, което води до по-голяма задлъжнялост на тези производствени субекти и много често цената на привлечения капитал се оказва по-висока от получената възвращаемост. Това също е един от основните фактори, който обяснява по-ниските резултати на големите стопанства при изчисляването на SI_t . Средните и едри по размер стопанства получават най-високите измервания на цялостна оценка на устойчивостта, което се дължи на по-добрите показатели отнасящи се до институционалните индикатори, както и до основни индикатори и подиндикатори в областта на околната среда и икономическото представяне. Те разполагат с добре квалифициран и подготвен персонал и специалисти, поддържат стабилна и успешна маркетингова система за реализация на произвежданата продукция и постигат добри съотношения свързани с показателите за икономическата възвращаемост, ефективност, задлъжнялост, рентабилност и др. Едрите лозаро-винарски производствени единици провеждат една ясна и перспективна

политика и в областта на създаването на нови насаждения и поддържането на благоприятен баланс на лозовите масиви според тяхната възрастова структура, което спомага за тяхната висока оценка на индикаторите свързани с околната среда.

Малките стопанства, независимо, че притежават съпоставимо с останалите групи ниски оценки на устойчивостта по показателите за околна среда и донякъде по институционален стълб, успяват по определени показатели да покажат много добри резултати. Те постигат един от най-високите доходи, както и постигат най-ниските разходни нива за произвежданото грозде. Това се дължи именно на добрите грижи и на силната заинтересованост и мотивираност на тези стопани да се грижат за своите насаждения и да оптимизират равнищата на разходите. Те могат да го постигнат защото площите, които те обслужват са сравнително малки, разчитат преобладаващо на собствен труд при обгрижването на лозята и извършват по по-качествен начин фитосанитарните и технологични мероприятия по поддържането на тези насаждения.

Таблица 10. Средни стойности и дисперсия на цялостната оценка на устойчивостта по размер на стопанствата

Средни оценки	Средна стойност на оценката	Абсолютна стойност на дисперсията средните	Относителна стойност на дисперсията
Малки стопанства	6,55	00,10	1%
Средни стопанства	6,70	00,25	3%
Големи стопанства	6,00	0,45	7%
Едри стопанства	6,57	00,12	1%
Средна стойност	6,45		

Източник: Полево изследване по проект ASVIWI – 2008 - 2012

От таблица 10 се вижда, че средната стойност на оценката на устойчивостта по размер е 6,45, което превишава цялостната оценка на устойчивостта SI_c незначително, което се дължи на непретегления метод на изчисление. В същото време, абсолютната стойност на дисперсията от тази средна се движи от 0,10 при малките стопанства до 0,45 при големите стопанства. В относително измерение, дисперсията варира от 1% при малките стопанства, до 7% при големите стопанства, което показва, че не съществуват значителни отклонения и приблизително всички стопанства показват хомогенно разпределение и оценките на устойчивостта са доста съпоставими. Дисперсия до 15% се счита за разпределение, което е доста хомогенно и еднородно и при което индивидуалните стойности са близки и разслоение не съществува.

Дисперсията при големите стопанства превишава значително отклоненията при останалите групи стопанства, като измерената средна оценка при тези стопанства е единствената средна оценка на устойчивостта, която е под средната изчислена оценка на фермите. Средната оценка на устойчивостта при едрите и малките стопанства е доста идентична 6,57 и 6,55, което показва липсата на различия между тези типове стопанства

имайки предвид холистичната устойчивост. Малките стопанства демонстрират много добри резултати в областта на икономическите показатели, докато големите едрите стопанства разкриват своите сравнителни предимства в сферата на институционалните и показателите за околна среда. Малките стопанства разчитат изключително на директни продажби на произвежданото в техните стопанства вино от собствените лозя, като цените за продажбата на това вино са много добри. Те разполагат с ограничено производство на вино, което успяват да реализират на директния пазар и като се прибави към това и добрата производителност и минимизиране на разходите се постигат тези добри резултати по отношение на икономическите индикатори. Измерената средна цялостна оценка на устойчивостта SI_t от 6,45 за стопанствата групирани по размер дава възможност да се направи извода, че устойчивостта и гъвкавостта на системата е благоприятно балансирана, стопанствата успяват да поддържат и да задържат в равновесие критичните параметри на устойчивостта, като ниските относителни стойности на дисперсията потвърждават липсата на сериозни различия между отделните групи.

Цялостна оценка на устойчивостта на стопанствата по юридически статут

Цялостната оценка на устойчивостта на изследваните стопанства по юридически статут, подобно на оценката на устойчивостта по размер показва различията, които се наблюдават между отделни форми на стопанисване и организация на производствените единици. В изследването юридическата форма на стопанствата е разделена и обособена в пет групи, които най-общо и пълно обхващат разпространените юридически структури, както регламентирани в законодателната среда, така и в реалния, практически живот.

В изследването стопанствата са разделени по пет типа стопанства – физически лица, Еднолични търговци, Дружества с ограничена отговорност, Акционерни дружества и кооперативи. Съществуват в нашето законодателство и други допустими юридически субекти, които в самото изследване не са открити и обхванати, които в същото време не се срещат толкова често и не са широко разпространени.

Анализът на стопанствата по юридически статут идва да подчертае как отделните юридически и организационни форми се справят с въпросите залегнали при формулирането на устойчивостта. Основното допускане, е че стопанствата които притежават професионален мениджмънт и организационна структура със запълнен състав на техническия, агрономическия, икономически персонал и където се следва програма на развитие, цялостния индекс на устойчивостта е по-висок. В малките стопанства, притежавани и най-често управлявани от физически лица, стойностите за цялостна оценка на устойчивостта могат и да не бъдат много високи, поради ограниченията, които тези стопанства изпитват, както при намирането на финанси за създаване на нови насаждения, така и при функционирането на стопанствата имащо отношение при институционалните и икономически показатели. Хипотеза, която много често се допуска е, че кооперативната форма изпитва хронични трудности, както по отношение на икономическите и производствени показатели, така и при разглеждането на цялостното развитие на техните стопански структури във връзка с поддържането на лозята, възрастовата структура на лозовите насаждения и другите индикатори отразяващи развитието по стълба околна среда.

С изследването на резултатите на отделните юридически форми по отношение на цялостната оценка на устойчивостта могат да се направят и определени изводи, кои форми се оказват по-пригодни и подходящи и кои са по-застрашени и уязвими. Връзката между юридическата форма и резултатите не само по отношение измерването на устойчивостта, но

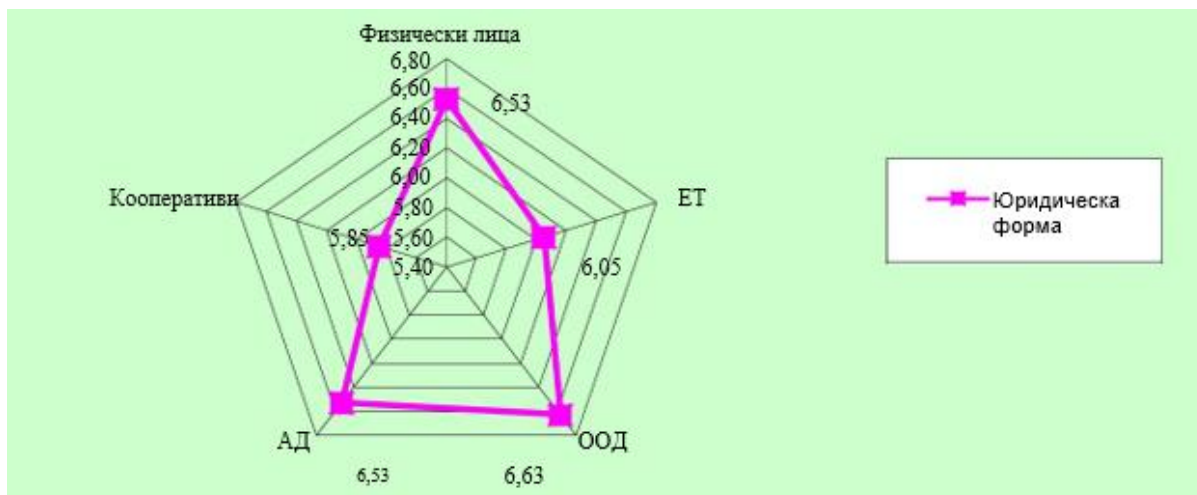
и по други показатели отнасящи се до екологичното, икономическо и социално представяне на производствените единици, е нееднозначно и доказано.

Определените юридически форми признак на определени характеристики, които стопанските единици притежават, които белези се отнасят както до размера, така и до технологията, управленските средства и възможности. Всички тези признаци рефлектират, както директно, например при прилагането на агро-техническите мероприятия, така и индиректно, например при следенето на индикаторите за институционална устойчивост. Много по-вероятно е едно акционерно дружество, което притежава по-голям капитал, да изгради по-добра управленска структура и да притежава по-добри резултати по отношение работата с контролните и други институции, отколкото например един едноличен търговец или физическо лице. В същото време, по големият капитал, които притежават обикновено акционерните дружества спомага за по-добрия достъп до европейски и национални фондове, по които се подпомага създаването на лозови масиви и се предоставят безвъзмездни финансови линии за закупуване на техника, която се използва в производството.

Другите предимства, които много често АД и ООД, както и кооперативи могат да притежават е достъпа до външно финансиране, да получат по-ниска цена кредитни линии, което индиректно се отразява при показателите измерващи устойчивостта по икономическия съгласно.

На фиг. 6 е показано разпределението на изчислената цялостна оценка на устойчивостта SI_c на стопанствата по юридически статут. Оценкаите на обхванатите пет юридически форми варират от 5.85 при кооперациите до 6.63 за Дружествата с ограничена отговорност. Останалите юридически субекти са разположени между тези два полюса, като с изключение на Едноличните търговци, останалите дружества гравитират около едни сходни стойности. Според качествената оценка, която е възприета за интерпретиране на получената количествена оценка, ЕТ и Кооперациите притежават стойности по-близки до 6, отколкото до 7, което дава възможност да се заключи, че устойчивостта и гъвкавостта на производствените системи е благоприятно балансирана. При физическите лица АД и при ООД, устойчивостта и гъвкавостта на стопанските субекти трябва да се възприема като стабилна.

Дружествата с ограничена отговорност показват и получават най-висока цялостна оценка на устойчивостта възлизаща на 6,63, което идва да покаже, че от организационна гледна точка това се оказват най-пригодните и устойчиви производствени единици. Обхванатите в изследване ООД спадат към различни по размер групи, като преобладаващата част са едри земеделски стопанства, като при някои от тях индивидуалната измерена оценка на устойчивостта достига 7,79, което е най-високата получена индивидуална стойност на SI_c . В направения индивидуален преглед на стопанствата се вижда, че комбинацията на едри по размер стопанства и организирани, като ООД води след себе си до най-високите стойности на устойчивостта.

Фигура 6. Цялостна оценка на устойчивостта на стопанствата по юридическа форма. Източник: Полево изследване: 2018-2019 год.

Естествено, причина за наблюдаваните високи стойности на устойчивостта при тези производствени субекти е не само размерът, но и формата под която те са организирани. От друга страна се наблюдава ясна зависимост между размера и формата, като най-големите по размер стопанства в изследването са именно Дружества с ограничена възможност. Друг интересен факт е, че ООД, които принадлежат към групата на големите и средни по размер стопанства показват една сравнително ниска цялостна оценка на устойчивостта, която пада до 5,05 при които равнища, устойчивостта вече слиза до умерено балансирана, което е едно предрисково равнище на устойчивостта.

Другата юридическа форма, която подобно на ООД показва сравнително високи стойности на SI_i са Акционерните дружества. АД са една разпространена форма, особено сред големите и едри производствени единици, като в изследването именно комбинацията между големи по размер стопанства, организирани като АД дава най-високи индивидуални стойности на цялостна устойчивост. Това е и съществената разлика между ООД и АД, като при АД, стопанствата спадащи към групата на едрите стопанства показват по-ниска оценка на устойчивостта отколкото големите стопанства.

Интересно при АД, че по институционалния стълб, АД особено в групата на едрите по размер стопанства постигат по-ниски средни стойност на устойчивост, което се отразява и на SI_i. Тези стопанства са предразположени към проблеми произтичащи при разпределение и уреждането на правата на собственост, като могат да се видят дружества където има голяма група от миноритарни собственици, които държат голям дял в капитала на дружествата.

Това по принцип се смята за някаква слабост и създаване на рискове по отношение устойчивото функциониране на системата. По останалите стълбове, АД притежават някои сравнителни предимства в областна на икономическия стълб, в съпоставка с останалите форми, което особено се отнася до тези спадащи към едрите стопанства. Това особено се дължи на по-добрите индивидуални показатели отчитащи намирането и обезпечаването с персонал, финансовите показатели, маркетинговите възможности за реализация на продукцията.

С най-ниска цялостна оценка на устойчивостта се характеризират кооперативните структури при които проблемите са от разнороден характер, като по отношение на социалния стълб се наблюдават много ниски индивидуални стойности. Тези стопанства изостават значително при средните възнаграждения, особено при сезонно заетите, доста са изолирани и почти не прибягват до чужда експерта и техническа помощ, в тях доминират много често

работници в пенсионна възраст. По отношение на икономическите и екологични показатели, кооперациите също съществено изостават от останалите юридически организации, като финансовите резултати, както и всички резултати свързани с маркетинга, реализацията на продукцията, постигнатия добив и разходи за единица продукция са доста утежнени.

Таблица 11. Средни стойности и дисперсия на цялостната оценка на устойчивостта по юридически статут на стопанствата

Средни оценки на цялостна устойчивост - дисперсия	Средна стойност на оценката за устойчивост	Абсолютна стойност дисперсията средните	Относителна стойност на дисперсията
Физически лица	6,53	0,21	3%
Еднолични търговци	6,05	0,27	-4%
ООД	6,63	0,31	4%
Акционерни дружества	6,53	0,21	3%
Кооперации	5,85	-0,47	-8%
Средна стойност	6,31		

Източник: Полево изследване 2018-2019 год.

В таблица 11 се вижда, че дисперсията на отделните юридически лица от средната стойност са сравнително ниски, но превишават и в абсолютна и относителна стойност, измерената дисперсия на групировката на производствените единици по размер. Средната стойност на SI_i на стопанствата разделени според юридическия им статут е 6.31, което е по-ниско от средната стойност по разделението по размер и същевременно по-ниско от средната стойност на цялостната оценка на устойчивостта от 6.37. Тук както бе спомената, впечатление прави средната стойност на цялостна устойчивост на кооперативната форма, при която отклонението от средната е 0.47. Тази девиация представлява 8% разлика от средната стойност на цялата групировка, което разкрива съществените проблеми на кооперациите опериращи в лозаро-винарския подотрасъл.

Независимо, че тази дисперсия е най-високо измерената при това разделение, показаното отклонение е далеч от критичните стойности, които започват от 15% и не дават основание да се правят заключения за сериозни разминавания и контрасти по отношение на устойчивостта на кооперациите. Обхвата на дисперсия между най-високата положителна и отрицателна стойност, съответно наблюдавана при ООД, измерена на нива от 0.31 и при кооперациите, от 0.47, представлява едно отклонение от 12%, което също показва, че дихотомни различия не се наблюдават. При ЕТ и кооперациите, стойностите на принадлежащите към тях стопанства са под средната измерена оценка за всички юридически форми, докато останалите три вида стопанства – физически лица, ООД и АД имат оценки които са над средната за цялата съвкупност.

Сравнително хомогенното разпределение на стопанствата около средната показва, че отделните форми малко или много не се различават съществено една от друга в тяхното състояние измерваща устойчивостта. Юридическата форма не може да се разглежда като

фактор, който предопределя равнището на устойчивостта в това производство, като в същото време, че съществува определена закономерност и определени групи юридически форми показват по-ниски резултати от средните стойности. Това е свидетелство за наличие на някои структурни и организационни проблеми, които макар и в малка степен се отразяват на тяхната холистична устойчивост.

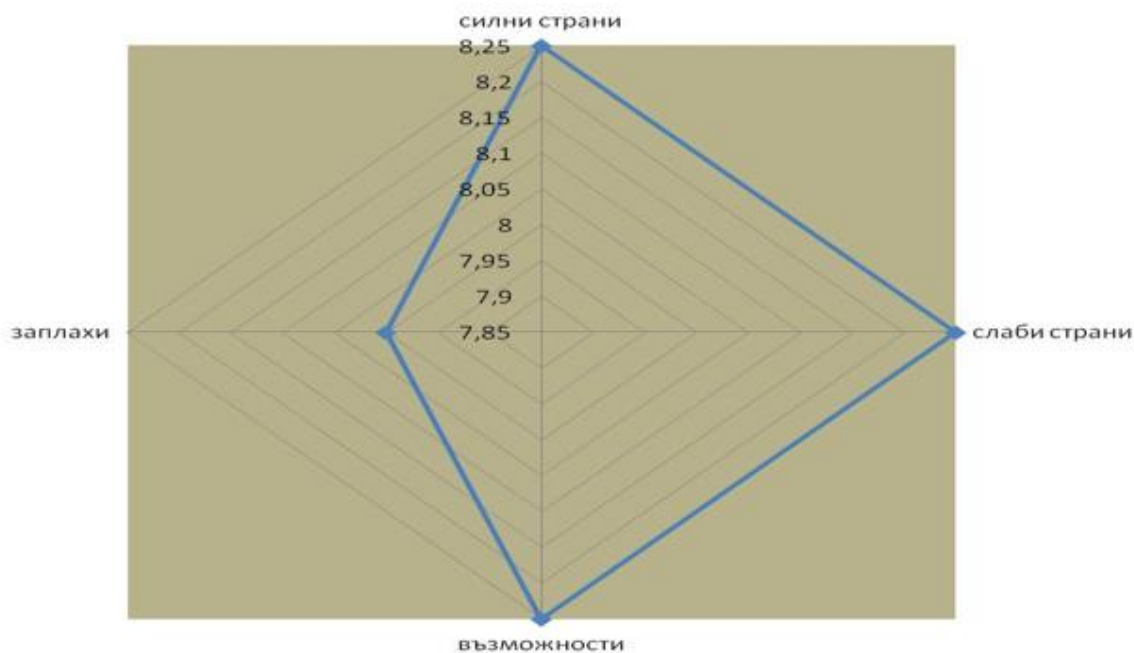
Перспективи за развитието на македонското лозарство и винарство

Основните насоки в развитието на сектора у нас са свързани поне до края на 2019 година с действащата в страната Национална програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор. От направения SWOT анализ (фиг. 7) е видно, че в сектора има потенциал за развитие, но той е свързан с функционирането му в силно конкурентна среда. Налице е тенденция за повишаване на консумацията на вино в световен мащаб. Традициите на страната ни в производство на вина от местни и интродуцирани сортове е едно от най-силните предимства на сектора този аспект. Благоприятните агро-климатични условия, произтичащи от териториалното разположение на страната също представляват силна страна за сектора. Определена заплаха, но в същото време и като предимство може да се разглежда членството на страната ни в ЕС. Реформата в лозаро-винарския сектор съвпадна с приемането ни за член на Общността. Този факт има както положителен, така и негативен аспект. Страни като Гърция, Испания, Франция, Италия развиват лозаро-винарския сектор в условия на ясни правила и регламенти към които страната ни трябва да се приспособява тепърва. Това от една страна представлява сериозно предизвикателство, но от друга поставя сектора в условия, стимулиращи конкурентоспособността му.

Само чрез изграждането на съвременна структура на подотрасъла може да се увеличи влиянието върху пазара, да се уточнят ролите и да се осигури ефективно използване на ресурсите. Северна Македония разполага с малък дял от общо засадената площ с лозя в световен мащаб. Затова, отчитайки недостига на финансови средства и общата икономическа ситуация в страната, забраната за засаждане, действаща в ЕС до 2010, и голямата вероятност тази политика да се запази, насоките за развитие на сектора са най - вече в подобряване състоянието и сортовата структура на лозовите насаждения, без да се увеличава чувствително площта им. С това би се подобрила значително икономическата ефективност и рентабилност от дейността на лозарските стопанства.

Само вина с гарантиран контрол на качеството имат шанс за реализация на международните пазари. Страната ни разполага със сортове, които притежават собствена специфика и оригиналност и биха имали добър прием както на старите пазари, така и в нови атрактивни дестинации. Необходимо е да се залага не на големи количества и партиди, които не стоят високо ценово, а напротив – усилията трябва да се насочат към производство на качествени вина със Защитено географско наименование и Защитено указание за произход. Задължително е въвеждането на системи за управление на качеството, чрез провеждане на стимулираща държавна политика.

Вътрешно браншовият контрол и професионална етика, наред със стриктното спазване на правилата на лоялната конкуренция трябва да се задействат в краткосрочен план, за да се подобри имиджа на бранша. Осигуряването на честна конкуренция става чрез защита на всички означения на строго дефинирания характер на продуктите от грозде и вино и означаване на произхода на някои трапезни вина и особено за качествени вина, произведени в определени райони.

Фигура 7. SWOT – анализ на лозарския сектор. Източник: собствена.

Ясно е, че македонската винена индустрия в момента произвежда най-качествените си вина от 20 години насам. Сам по себе си този факт не е достатъчен, за да бъде привлечено вниманието на консуматора.

С оглед успешното развитие на сектора през следващото десетилетие, Северна Македония трябва да се съобрази с вкусовете на клиентите, да посрещне нуждите на целевите си пазари, а не да бъде ръководена от производството си. Северна Македония не може да очаква хората да открият новото и подобро лице на винената ѝ индустрия – има твърде много конкуренция за вниманието на консуматора, за неговото време, за мястото в портфейла му и за позицията на рафта.

Македонското вино има нужда от много участия в различни винарски форуми и изложения, да печели медали в международни състезания, за да могат потенциалните купувачи да усетят, че нещо се случва и има развитие. В тази връзка е необходимо по-ясно сътрудничество между създадения през 2010 година Македонски винен борд и Национална лозаро-винарска браншова организация. Това сътрудничество вероятно ще доведе до приемане на актуализиран и хармонизиран с новите европейски регламенти в сектора Закон за виното.

По-важната цел, която трябва да бъде постигната в бранша е разработване на адекватна и действаща маркетингова стратегия за македонското вино. В тази стратегия задължително трябва да присъстват местните сортове, които както вече се спомена имат своето достойно място на местния и международния пазар.

Друга важна цел, която стои на дневен ред, е включване на страната ни в международни организации, които имат своята тежест и международна роля. Първи стъпки в това отношение са направени през настоящата година, когато страната ни взе участие на конгрес на OIV/ Международна организация по лозата и виното/.

Таблица 12. Силни, и слаби страни, възможности и заплахи за развитието на лозаро-винарския сектор. Източник: Собствена.

Силни страни	Слаби страни	Възможности	Заплахи
Наличие на традиции в лозарството и винарството. Благоприятни почвено-климатични условия за развитие на лозовата култура.	Влошена възрастова структура на насажденията	Здравословен аспект при умерената консумация на вино	Глобализация на световния пазар на виното. Силен конкурентен натиск.
Наличие на подходяща сортова структура	Недостатъчно ниво на иновации	Членство в ЕС	Членство в ЕС, наличие на ограничение за права за засаждане.
Актуализиран закон за виното и спиртните напитки	Недостатъчно ниво на финансиране на лозарството и винарството	Устояване на позициите на вече съществуващите пазари, завземане на позиции на нови пазари	Промени в климата и околната среда.
Високо квалифицирани експерти	Липса на пазарна ориентираност на произвежданите вина	Активна маркетингова стратегия за македонското вино.	Липса на координация между лозарството и винарството

Страната ни не членува в Асоциацията на европейските лозарски региони /AREV/. Поради непрекъснатите организационни спънки пред евентуалното реално членство, организацията прие, при известен компромис с техните вътрешни документи, Национална лозаро-винарска браншова организация да стане член наблюдател, именно за да поддържа отворена връзката със Северна Македония. За съжаление осем години се оказа недостатъчен срок за присъединяване за който и да е от македонските райони. Междувременно, Румъния подготви и присъедини пет свои района и успя два пъти да домакинства сесия на асоциацията.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ОБОБЩЕНИЕ

Лозарството и винопроизводството са стратегически важни по значение за страната ни подотрасли на земеделието и хранителната промишленост. Вековните традиции, дълбоко свързани с бита и културата на македонското население, подходящите почвено-климатични условия за отглеждане на лозата, внедрените в практиката научни постижения и не на последно място протекционистичната държавна политика са основните предпоставки, довели до утвърждаването на страната ни като типично лозарска страна в международен аспект. Понастоящем развитието на лозаро-винарския сектор е свързано с решаването на някои основни проблеми, възникнали като следствие от реформите проведени през периода на преход към пазарна икономика, а именно редуцираната площ на лозовите насаждения, влошената възрастова и сортова структура, недостига на качествена суровина за производство на вино, разпокъсаната поземлена собственост върху лозовите масиви, почти изцяло ликвидираната маточна база и спада в производството на лозов посадъчен материал.

Понастоящем неблагоприятните за глобалната икономика последици, произтичащи от проявлението на световната здравно-икономическа криза, оказват влияние и върху развитието на лозаро-винарския сектор в световен мащаб. Предварителните анализи на Международната организация по лозата и виното сочат спад в консумацията на вино, като прогнозираното намаление в сравнение с 2017 г. може да достигне 2 милиона hl. Сnižението е резултат основно от продължаващата тенденция на намаление консумацията на вино в рамките на ЕС-27. Специалистите от OIV обаче отбелязват, че влиянието на световната икономическа криза върху потребителското търсене е различно за различните пазарни сегменти, като най-чувствителен е спада в потреблението на вина от високите ценови пазарни ниши. Намалващата консумация на вино на Старият континент контрастира на растящото потребление в страни като САЩ, Австралия и Нова Зеландия, което обаче компенсира само частично отчетения в Европа спад.

Анализът на състоянието на лозаро-винарския сектор в Севера Македония очертава редица проблеми, затрудняващи ефективното интегриране по веригата ”производство на суровина – преработка”. Нерешените все още в голяма степен въпроси, свързани с маломерността и разпокъсаната собственост на лозовите парцели, влошената възрастова и нерационалната сортова структура на насажденията до голяма степен стоят в основата на недостига на качествена суровина за преработка. Това пък от своя страна води до незадоволително качество на произвежданото вино и съответно реализацията му в ниските ценови пазарни сегменти. Протичащите процеси на глобализация в световната икономика и в частност на пазарите на вино, водещи до изостряне на конкуренцията, стартирането на процеса на присъединяване на Република Северна Македония към ЕС и произтичащите от това права и задължения по отношение на провежданата държавна политика от една страна състоянието на лозаро-винарския сектор, както и възможността му за адаптиране към условията на Обединения европейски пазар от друга обуславят перспективите за бъдещото развитие на лозарството и винопроизводството, а от там и активното участие на страната ни в международната търговия с вино.

IV. Публикации

Списък на публикациите на Мария Саша Дукоска

Nr	Title:	Publication date:	Place:	Autors:	Journal:	ISSN	Volume:	Issue:	Pages:	URL:	Points	Authors	Points/Authors
1	"Geopolitical Doctrine of the Russian Federation"	2014	Skopje, R. North Macedonia	Marija Dukoska & Sasha Dukoski	Macedonian political science journal, e-Process	ISSN 1857-9167	2	1	98-106	https://codr9488-1ffa-4eda-8850-daaca575e894.filesusr.com/ugd/36d9a1_6e577ff1d82a425f9bbba0694949e73a.pdf	10	2	5
2	"Freedom of conscience and religion in the Republic of Macedonia with special reference to religious communities and religious groups - Dervish orders"	2015	Skopje, R. North Macedonia	Marija Dukoska & Sasha Dukoski	Macedonian political science journal, e-Process	ISSN 1857-9167	4	1	41-55	https://codr9488-1ffa-4eda-8850-daaca575e894.filesusr.com/ugd/36d9a1_899d8aed5502492e95e84fe61100599a.pdf	10	2	5
3	"Civil law in the medieval Macedonian state"	2016	Skopje, R. North Macedonia	Marija Dukoska & Sasha Dukoski	Macedonian political science journal, e-Proceeding of papers	ISSN 1785-6812	6	1	260-270	https://codr9488-1ffa-4eda-8850-daaca575e894.filesusr.com/ugd/36d9a1_c37256cb7c4649a8b72a5f72a034808.pdf	10	2	5
4	"Binding arbitration clause in consumers agreements"	2016	Bansko, R. Bulgaria	Marija Dukoska, Sasha Dukoski & Maia Veljanova	International Journal scientific papers vol.12.2, 8-th International Scientific conference Knowledge – capital of the future, Bansko – Bulgaria 8-10 april 2016	ISSN 1857-92	12.2	1	104-106	https://www.ikm.mk/12.2.pdf	10	3	3.3333333
5	"Principles of the international agreements on investments"	2018	Bitola, R. North Macedonia	Marija Dukoska & Sasha Dukoski	Conference proceedings, volume II, International scientific conference "TOWARDS A BETTER FUTURE: THE RULE OF LAW, DEMOCRACY AND POLYCENTRIC DEVELOPMENT"	ISBN 978-608-4670-01-8(V.2)	2	1	145-151	http://pfx.uklo.edu.mk/portal/upload/fajlovi/conference_proceedings_vol2.pdf	10	2	5
6	"Legal framework of the rules on the electricity market in the European Union"	2018	Bitola, R. North Macedonia	Sasha Dukoski, Svetlana Veljanoska & Marija Dukoska	International Scientific Conference "Security, Political and Legal Challenges of the Modern World"	ISBN 978 – 9989 – 870 – 79 – 8	2	1	112-118	http://transcim.pravo.unizg.hr/wp-content/uploads/2019/01/22_Agenda-Bitola-2018.pdf	10	3	3.3333333
7	"Comparative overview of the regulation of concentrations in the United States-European Union – Republic of Macedonia"	2018	Bitola, R. North Macedonia	Sasha Dukoski, Svetlana Veljanoska & Marija Dukoska	University "St. Kliment Ohridski" Bitola, HORIZONS INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL, Series A, Social Sciences and Humanities, Volume 22	ISSN 1857 – 9884	22	1	175-185	http://uklo.edu.mk/filemanager/HORIZONTI%202018.Seriya%20A.koncent%20trud%20p15.pdf	10	3	3.3333333
8	"Conditions for the validity of agreements"	2019	Bitola, R. North Macedonia	Sasha Dukoski, Svetlana Veljanoska & Marija Dukoska	Conference proceedings, volume II, International scientific conference "TOWARDS A BETTER FUTURE: DEMOCRACY, EU INTEGRATION AND CRIMINAL JUSTICE"	ISBN 978-608-4670-05-6 (V.2)	2	1	171-176	http://eprints.uklo.edu.mk/1864/	10	3	3.3333333
9	"Regulation and management of market concentrations in the United States – European Union"	2019	Belgrade, P. Serbia	Marija Dukoska	INTERNATIONAL Scientific Conference Employment, education and entrepreneurship (8.2019. Beograd) Republic of Serbia	ISSN 978-86-6069-173-8	8	1	336-340	http://www.eec-conference.com/img/udriva/2019/2019_sl_malnosom.pdf	10	1	10
10													43.3333333

V. Приноси

В дисертационния труд могат да се открият следните приносни моменти с научен и приложен характер:

1. Изяснена е същността на устойчивото развитие и устойчивостта на земеделието както и в частност на лозарството;
2. Разработена е концептуална рамка за оценка на основните фактори, определящи устойчивото развитие на лозарството в Северна Македония;
3. Анализирани и оценени са устойчивостта на лозарския сектор по отделни нейни компоненти (стълбове);
4. Установени са нуждите на лозарските стопанства относно техното устойчиво развитие в бъдеще;
5. Определени са възможностите за устойчиво развитие на сектора в бъдеще